

Boedels van pijpenmakers

Hans van der Meulen

Door een samenloop van omstandigheden kwam mij ter ore dat er een boedelbeschrijving bestaat van de goederen van pijpenmaker Willem Britsman (18). Willem behoort, samen met Nicholas Claverly, tot de eerste groep Engelsen die zich in 1609, vanuit Amsterdam, vestigen rond de Pieterskerk in Leiden. In 1620 scheepten een aantal zich in op de Mayflower om de Atlantische oceaan over te steken. Zij zullen als Pilgrim Fathers de geschiedenis ingaan. Verre nazaten van deze emigranten, zelfs president Bush sr, komen naar Leiden om in het gemeente archief naar hun "roots" te zoeken.

De doopnaam van Willem is vermoedelijk Bridgeman en niet Britsman, de fonetische verbastering lijkt logisch. Willem is in 1609 25 jaar oud en als wever werkzaam in de lakenindustrie (19). Het jaar daarop trouwt hij met Marytgen Hendricxdr, die in hetzelfde jaar overlijdt. Weer een jaar later trouwt hij met Jannetgen Jans Jongebloeds en zij krijgen twee kinderen, namelijk Susannetgen en Johannes. In 1617 blijkt Willem nog als fusteinwerker zijn kost te verdienen en koopt voor 875 gulden een huis aan de noordzijde van de Langegracht (20). Kort na de aankoop van zijn huis moet hij met het pijpen maken zijn begonnen. Na ongeveer 2 jaar ontstaan echter grote financiële problemen, waardoor hij zijn huisraad en gereedschap moet verkopen (18). Het gereedschap dat tot de pijpenmakerij behoort, is in tabel 1 opgenomen. Het is duidelijk een één mans onderneming geweest, waarbij mogelijk andere leden van het gezin hebben meegeholpen. De verkoop van de totale boedel levert honderd drieënvijftig gulden en tien stuivers op. Vergeleken met de opbrengst uit latere boedelverkoppen, zal het gereedschap hoogstens 25 gulden hebben opgeleverd.

Hoewel Willem zijn werktuigen heeft verkocht staat hij in 1620 nog vermeld als pijpenmaker. Wel is duidelijk dat hij in die periode omschakelt naar de handel in tabak. Willem blijkt later ook nog als brandewijnbrander wat te verdienen, om uiteindelijk als herbergier, in 1635, te overlijden (21).

Het is aannemelijk dat veel pijpenmakers, in de eerste helft van de 17de eeuw, nog andere bronnen van inkomsten hadden, zoals b.v. het verkopen van tabak, anders zouden ze nauwelijks bestaansrecht hebben.

Hoeverveel pijpen kan een dergelijke klein bedrijf per dag maken? In een akte uit 1617 beweert Arthur Stanten, de knecht van Nicholas Claverly, dat hij veertien dagen nodig heeft om 10 tot 12 dozijn fijne pijpen te leveren à 5 groot (5 x ½ stuiver) per dozijn (24). Het is niet zo dat de productiecapaciteit zo laag ligt, want een ervaren kaster kan 10 gros korte pijpen per

dag maken. We moeten er rekening mee houden dat het geschikt maken van de klei enige dagen kost en dat tussen de verschillende handelingen, b.v het maken van de rollen, de afwerking en het bakken, de pijp enige dagen moet drogen.

Als we het gereedschap van Nicholas Claverly en Willem Britsman vergelijken valt op dat beiden meerdere nijptangen bezitten, maar dat geen melding wordt gemaakt van een bankschroef (zie tabel 1). Het lijkt dan ook aannemelijk dat zij een nijptang gebruiken om de overtollige klei uit de vorm te persen. We moeten hierbij niet denken aan de hedendaagse tang maar een exemplaar waarbij de bek verder open kan (25). Ook de hamers die vaak in de boedelbeschrijvingen voorkomen zullen tot het gereedschap van de pijpenmaker gerekend moeten worden. Ze worden gebruikt om de brokken klei fijn te maken, zodat het weken van de brokken klei in de tobbe sneller kan verlopen.

Er zijn helaas niet veel inventarissen gepubliceerd, bovendien zijn ze vaak onvolledig. Als we echter de boedels uit de 17de en 18de eeuw op een rijtje zetten valt op dat het aantal vormen per pijpenmaker in het begin minimaal is. Na 1700 treedt een schaalvergroting op en hebben de bedrijven

Tabel 1: Boedels van pijpenmakers											
plaats naam	vormen	pijpen	pijpenpot	turf	pijpaarde	tobben	droogplank	schroef	gereedschap	verpakking	divers
1618 Leiden (2) Nicholas Claverly	1 koper	18 gros	13	20 ton	10 stukken	1	enige		2 nijptangen	3 dozen	
1619 Leiden (1) Willem Britsman	4 koper		1			5	7		3 nijptangen	3 dozen	6 werkplanken 2 hamers
1632 Gouda (14) Willem Claverly	3	18 gros			5 tonnen			2			
1644 Leeuwarden (8) Hendrik Jolissen	2							1 ijzeren 1 houten			
1649 Leiden (3) Gerbrant Gerlof	3 koper 1			18 ton	gering	2	52	3		3 mandjes	6 droogstokken ?
1662 Groningen (16) Marten Hendriks	3 koper							3	+		
1669 Gorinchem (11) Jan Joristen	+	+							+	1 ton	
1671 Utrecht (12) Pel van Beeck	+							+	+	tonnen	
1705 Alphen (4) Hendrik van Etstand		+			+				+		
1716 Gouda (15) Johannes Blom	12	50 gros	16		48 tonnen	4	109	10		8 tonnen 12 mandjes	klopbank 3 rolplanken
1722 Maastricht (13) Thomas Granorou	20 koper					2	38	13			klopbank 33 werkplanken
1729 Woerden (17) Wouter Dieger	15 koper						100 korte 80 lange	8		tonnen	merken
1739 Alphen (5) Hendrik Tijbout	+		7			4	66	+	+	26 tonnen 48 mandjes	
1743 Alphen (6) Jan Proost	11 koper	+	8		*		69	4	4 stoppers 5 sets	10 tonnen 20 mandjes	43 rolplanken 7 merken
1764 Alphen (7) Philip Hoogerboom	64 lange 86 korte		+				377	21		90 vaten	269 rolplanken merken
1764 Deventer (9) Jurrien Bargh	7 koper		102 gros				88	2 lange 5 korte			150 bakjes

meerdere werknemers in dienst. Dit zal te maken hebben met een grotere concurrentie en de gestegen vraag. Bij de kleine bedrijven is het aantal

bankschroeven gelijk of iets minder dan het aantal vormen. Zodra meer dan 15 vormen aanwezig zijn blijft het aantal schroeven duidelijk achter. Dit komt waarschijnlijk omdat men dan een groter assortiment heeft en niet alle typen pijpen gelijktijdig worden geproduceerd.

Over de waarde van het gereedschap zijn slechts summier gegevens beschikbaar. In 1632 verkoopt Willem Claverly aan Willem Reijnolds 2 bankschroeven, 3 vormen, 5 tonnen pijpaaarde en 18 gros pijpen voor f 74,- (22). Het is moeilijk om uit deze beschrijving de prijs van een individueel stuk gereedschap te bepalen, omdat de prijs van de pijpen voor een groot deel de uiteindelijke koopsom heeft bepaald. Een beter inzicht biedt een akte uit 1669, die handelt over een geschil tussen Willem Teeck uit Gorinchem en collega Jan Janssen (23). Willem Teeck eist de teruggave van een ijzeren schroef en twee koperen vormen ter waarde van f 14,- . Bij de boedelverkoop van Jan Joosten Proost (6) wordt per voorwerp geboden, waardoor we meer te weten komen over de prijzen van de gereedschappen. We moeten ons echter wel realiseren dat het hier om 2de hands goederen gaat en dus de staat waarin het voorwerp verkeert bepalend is voor de geboden prijs. De prijs wordt weergegeven in guldens, tussen haken staat de huidige waarde, omgerekend in euro's.

Tabel 2:Prijzen van pijpenmakersgereedschap			
<i>voorwerp</i>	<i>minimum prijs</i>		<i>maximum prijs</i>
koperen vorm	0.70	(70)	1.30 (130)
bankschroef kort	0.75	(75)	2.10 (210)
bankschroef lang	5.65(?)	(565)	
handgereedschap (trimmes, snoeier e.d.)	0.35	30)	
glasstenen (geen aantal vermeld)	0.15	(15)	0.70 (70)
planken met goten (afhankelijk van de lengte?)	0.15	(15)	0.42 (42)
rolplank	0.03	(3)	0.05 (5)
pijpenpot	0.22	(22)	0.25 (25)
mandje (verpakking)	0.01	(1)	
ton	0.10	(10)	0.30 (30)
ton klei	1.65	(165)	
merk (stempel?)	0.43	(43)	

Als we deze prijzen van de vormen en bankschroeven vergelijken met de bedragen die door Willem Claverly en Willem Teeck worden gevraagd is er een groot verschil. Mogelijk heeft dit te maken met conditie van de

aangeboden waren en / of is het gereedschap door een groter aanbod in prijs gedaald. Het is helaas niet bekend hoe de prijzen van gebruikte gereedschappen zich verhouden tot de nieuwprijs.

Noten:

1. Gemeentelijke Archiefdienst Leiden (GAL). Willem Britsman 1619, Rechterlijk Archief (RA) 84G fol.64
2. GAL Nicholas Claverly 1618, Oud Notarieel Archief (ONA) 204 fol.95
J. van der Meulen, Pijpelogische Kring Nederland (PKN) 22^e jrg. nr.86, blz. 1146
3. GAL Garbrant Hendricxz Gerloff 1649, ONA 558 fol. 40
GAL ONA 558 fol. 19
J. van der Meulen, PKN 22^e jrg. nr.87, blz. 1170
4. J. van der Meulen, 1986, De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn. blz. 19
5. J. van der Meulen, 1986, blz. 20
6. J. van der Meulen, 1986, blz. 27
Algemeen Rijksarchief Den Haag. RA Aarlanderveen nr.85, 21 okt 1743
7. J. van der Meulen, 1986, blz. 39
8. D.H. Duco, 1981, Bar International Series 106(ii). blz. 208
A. Carmiggelt, 1988, De geschiedenis van de Leeuwarder tabakspijpenmakers. blz. 17, 18
9. A. Carmiggelt, 1988a, Deventer. In: De kleipijp als bodemvondst. blz. 39, 40
A. Carmiggelt, PKN 7^e jrg. blz. 56
10. J. van der Meulen, 1992, Tabakspijpennijverheid in Gorinchem. blz. 28
11. J. van der Meulen, 1992, blz. 34
12. P.K. Smiesing en J.P. Brinkerink, 1988, Onder de rook van Utrecht. blz. 43
13. T. Baas, PKN 15^e jrg. nr. 60, blz. 489
J.P.A.M. Engelen, 2003, Onderzoek naar de kleipijpenindustrie in Maastricht. blz. 13
14. D.H. Duco, 1981, blz. 185
15. D. Duco, 1978, Goudse Pijpen. blz. 17
16. H. Tupan, PKN 2^e jrg. nr.8, blz. 5
17. B. van der Lingen, PKN 23^e jrg. nr.89, blz. 1211
18. J. D. Bangs, 1989, The Pilgrims and other English in Leiden records. Some new Pilgrim documents. Register 143, blz. 210, 211
RA 84G fol. 64 29 mei 1619
19. J. D. Bangs, 1985, The Mayflower Quarterly, vol.51, blz. 161
20. J. D. Bangs, 2000, The New England Historical and Genealogical Register. Pilgrim homes in Leiden. vol.154, blz. 433
21. J. van der Meulen, PKN 21^e jrg. nr.84, blz. 1100
22. D. H. Duco, 1981, Bar International Series 106(ii). blz. 285
23. J. van der Meulen, 1992, Tabakspijpennijverheid in Gorinchem. blz. 43
24. GAL Nicholas Claverly 1617 ONA 129 nr.24
25. J. Baart, 1977, Opgravingen in Amsterdam. blz. 484 afb. 934

Literatuur:

- J. Baart, 1977, Opgravingen in Amsterdam. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem
- J. D. Bangs, 1985, The Mayflower Quarterly, vol.51
- J. D. Bangs, 1989, The Pilgrims and other English in Leiden records. Some new Pilgrim documents. Register 143
- J. D. Bangs, 2000, The New England Historical and Genealogical Register. Pilgrim homes in Leiden. vol.154
- A. Carmiggelt, 1988, De geschiedenis van de Leeuwarder tabakspijpenmakers. PKN uitgave
- A. Carmiggelt, 1988a, Deventer In: De kleipijp als bodemvondst. PKN uitgave

D. Duco, 1978, Goudse Pijpen. Amsterdam

D.H. Duco, 1981, The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe. Bar International Series 106(ii)

J.P.A.M. Engelen, 2003, Onderzoek naar de kleipijpenindustrie in Maastricht. PKN uitgave

J. van der Meulen en H. Tupan, 1980, De Leidse tabakspijpmakers in de 17^e en 18^e eeuw.

Stubeg, Hoogezand. ISBN 9065230017

J. van der Meulen, 1986, De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn. Repro-Holland bv, Alphen aan den Rijn

J. van der Meulen, 1992, Tabakspijpenijverheid in Gorinchem. PKN uitgave

J. van der Meulen. 1999, Leidse pijpenmakers ten voeten uit. In: PKN 21^e jrg. nr.84, 22^e jrg. nr.86, 87, 88, 23^e jrg. nr.89

P.K. Smiesing en J.P. Brinkerink, 1988, Onder de rook van Utrecht. Stichtse Historische Reeks / De Walburg Pers